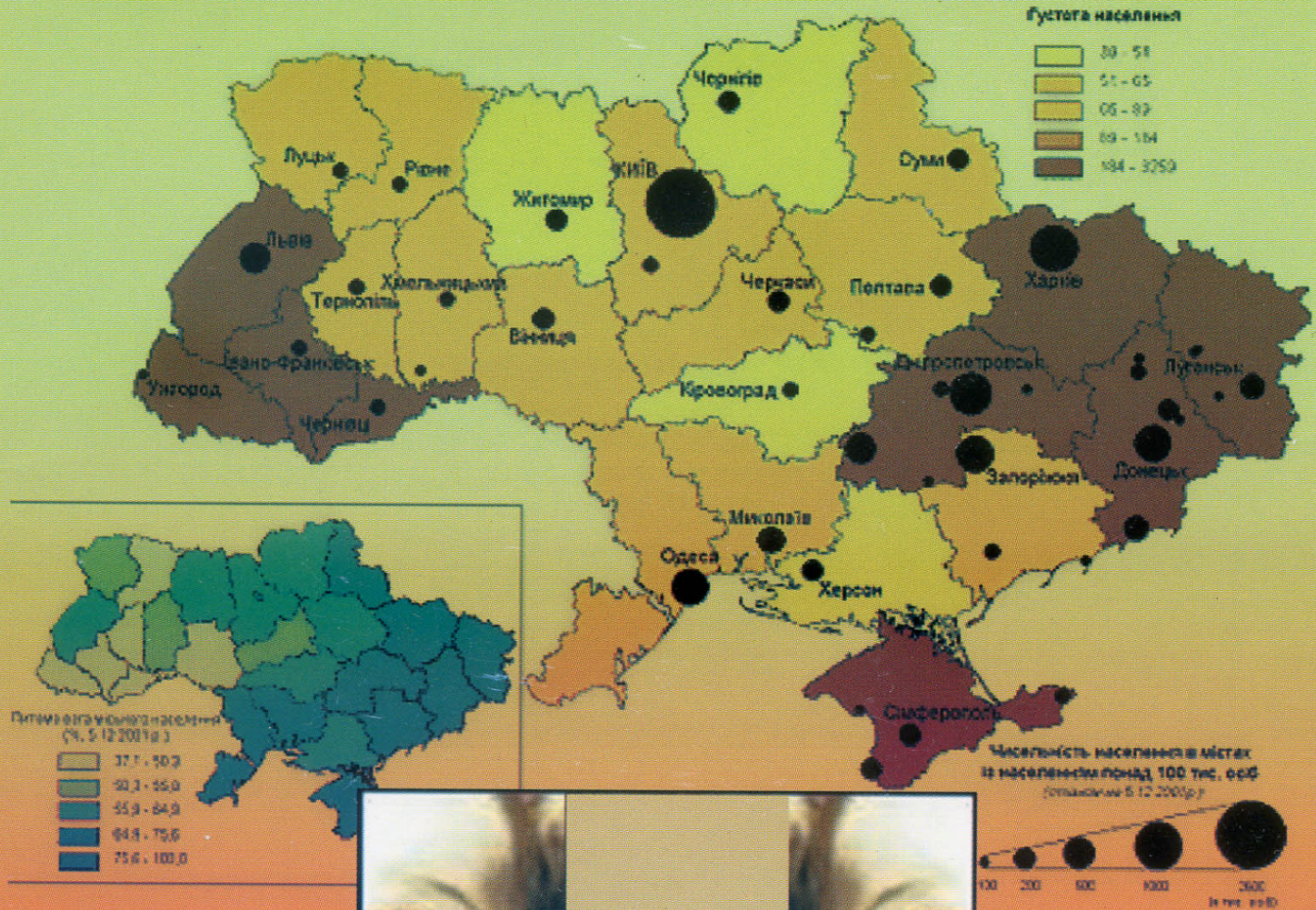
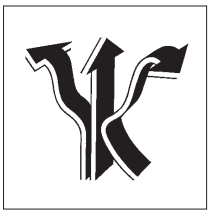
МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Л. С. Дорошенко

Демографія

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

Л. С. Дорошенко

ДЕМОГРАФІЯ

Практикум

Київ 2007

ББК 60.7я73
Д69

Рецензенти: *А. В. Калина*, канд. екон. наук
В. І. Пила, д-р екон. наук, проф.
В. Ф. Столяров, д-р екон. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 25.10.06)

Дорошенко Л. С.

Д69 Демографія: Практикум. — К.: МАУП, 2007. — 80 с.

ISBN 978-966-608-746-4

У практичному навчальному посібнику викладено методичні поради щодо поглибленого опанування теоретичного матеріалу з дисципліни "Демографія". Наведено типові завдання з метою перевірки засвоєння методики аналізу та оцінки конкретних ситуацій.

Посібник допоможе набути практичних навичок пошуку необхідної інформації та її опрацювання.

Для студентів гуманітарних спеціальностей.

ББК 60.7я73

© Л. С. Дорошенко, 2007
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

ISBN 978-966-608-746-4

ВСТУП

Мета посібника — допомогти студенту глибше засвоїти навчальний матеріал з курсу "Демографія", а також надати можливість закріпити отримані на лекціях знання, набути певних навичок самостійного опрацювання літературних джерел, інформаційного матеріалу та ознайомитися з деякими додатковими матеріалами.

Структурно посібник охоплює систематизоване розкриття сутності важливіших категорій та понять дисципліни "Демографія", методичні вказівки до вивчення окремих розділів, програмні питання та тести для самоконтролю, завдання та методичні вказівки для практичних занять, а також завдання для самостійної роботи.

Вивчення кожного розділу передбачає підготовку студентом реферату за обраною та узгодженою з викладачем темою (теми рефератів подано до кожного розділу).

Реферат повинен мати дослідницький характер і містити:

- вступну частину (1–1,5 стор.), де вказують актуальність даної теми (питання), ступінь її розробки і висвітлення в літературі, практичне значення в сучасних умовах;
- основну частину (10–15 стор.) — розкривають зміст теми, за можливістю висвітлюють існуючі підходи (погляди) до аналізу та розв'язання проблем, аналізують конкретні матеріали, роблять потрібні узагальнення;
- заключну частину (до 1 стор.) — підсумовують викладений матеріал. Студентові слід висловити свою думку щодо розглянутих ним питань, наводячи доречні аргументи;
- список використаної літератури.

Виконання самостійних завдань — здійснення конкретних розрахунків та розв'язання ситуаційних задач, які дадуть змогу студентові відпрацювати уміння розраховувати основні показники, підбирати для цього потрібну інформацію, з'ясовувати існуючі зв'язки між демографічними процесами та соціально-економічними чинниками, пояснювати причини окремих демографічних явищ, обґрунтовувати можливі напрями демографічних процесів та їх наслідки.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ — ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДЕМОГРАФІЇ

1.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Народонаселення (населення) — це відносно стійка сукупність людей, яка природно й історично формується, безперервно самовідновлюється в процесі відтворення життя.

Загальну теорію народонаселення (сукупність знань про народонаселення) розглядають як сукупність знань різних наук про людину, що дає змогу сформувати цілісне уявлення про народонаселення та процеси, що в ньому відбуваються. Це система теоретичних положень щодо розвитку народонаселення та методичних підходів до його вивчення.

Загальнометодологічною основою загальної теорії народонаселення є положення філософії та політекономії.

Структурно загальна теорія народонаселення охоплює знання з економіки народонаселення, географії народонаселення, соціології народонаселення, генетики народонаселення, екології народонаселення, а також економіки праці, трудового та сімейного права, етнографії, соціальної психології, соціальної гігієни, геронтології.

Центральне місце в системі знань про народонаселення належить **демографії.**

Розрізняють три види руху населення:

- *природний рух* — це динаміка народжень та смертей, шлюбів і розлучень, які змінюють чисельність населення природним шляхом;
- *просторовий (механічний),* або *міграція* — рух через кордони тих чи інших територій з метою постійного або тимчасового перебування на новому місці;

- *соціальний* — сукупність змін соціальних ознак людей, перехід з однієї соціальної групи до іншої.

Якість населення — це комплексна категорія, що відображає його специфіку як відносно стійкого цілого.

Розвиток народонаселення — це закономірний процес кількісних і якісних змін народонаселення, що зумовлюють ускладнення його внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Відтворення населення — це постійне оновлення його поколінь у результаті процесів народжуваності та смертності, а також міграції та соціального руху.

1.2. Програмні питання

1. Сутність і зміст загальної теорії народонаселення.
2. Передумови формування системи знань про народонаселення.
3. Структура системи знань про народонаселення.
4. Завдання окремих наук у вивченні народонаселення.
5. Значення філософії та політекономії у формуванні загальної теорії народонаселення.
6. Основні категорії загальної теорії народонаселення: народонаселення (населення), якість народонаселення, розвиток народонаселення, відтворення населення.
7. Види руху населення. Їх сутність.
8. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.

1.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Поняття "загальна теорія народонаселення" означає:
а) окрему науку;
б) систему наукових знань;
в) теоретичні положення демографії;
г) закони розвитку населення.

2. Соціальний рух (соціальна мобільність) означає перехід індивіда:

а) з однієї соціальної групи до іншої;
б) з однієї професійної групи до іншої;
в) з однієї вікової групи до іншої.

3. Поняття "відтворення населення" означає:
а) сукупність усіх видів руху населення;
б) перевищення народжуваності над смертністю;
в) демографічне явище;
г) усе правильно.

4. Якість населення характеризують:
а) рівнем народжуваності;
б) освітнім рівнем;
в) міграційним рухом;
г) етнічною належністю.

5. Сукупність населення, яке формувалося на певній території протягом століть, називають:
а) аборигени;
б) автохтонне населення;
в) корінне населення;
г) усе правильно.

6. Природний рух населення — це:
а) сукупність народжень і смертей, які змінюють чисельність населення;
б) народження, смерті, шлюби, розлучення;
в) рух, що регулюють ззовні.

7. Коефіцієнт народжуваності — це:
а) чисельність народжених за рік;
б) різниця між кількістю народжених за поточний та попередній роки;
в) чисельність народжених за рік у розрахунку на 1000 жителів;
г) відношення кількості народжених за рік до чисельності населення у країні (місті, області, районі тощо).

8. Систему наукових знань, яка дає цілісне уявлення про народонаселення, називають:

а) теоретичною демографією;
б) системою демографічних наук;
в) загальною теорією народонаселення;
г) демографією.

9. Індекс "розвитку людського потенціалу" охоплює такі показники:
а) середня тривалість життя;
б) рівень освіти дорослого населення;
в) зайнятість населення;
г) соціальний стан.

1.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою "Загальна теорія народонаселення — теоретична основа демографії":
1. Сутність та структура системи знань про народонаселення.
2. Методологічна база загальної теорії народонаселення.
3. Основні категорії загальної теорії народонаселення.

Рекомендована література

1. *Боярский А. Я., Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1980.
2. *Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1989.
3. *Народонаселение*: Энцикл. слов. — М., 1994.
4. *Прибиткова І. М.* Основи демографії. — К., 1995.
5. *Система* знаний о народонаселении / Под ред. Д. И. Валентея. — М., 1991.

Б. Теми для підготовки рефератів:
1. Передумови формування системи знань про народонаселення.
2. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.
3. Народонаселення — основна категорія системи знань про народонаселення.
4. Загальна теорія народонаселення, її основні функції та наукові проблеми.

5. Загальнометодологічні науки в системі знань про народонаселення.
6. Завдання окремих наук та наукових напрямів у вивченні народонаселення.

В. За даними, наведеними в табл. 1, розрахувати коефіцієнти народжуваності, смертності, природний приріст населення. Зробити аналіз динаміки отриманих показників та їх відмінностей у містах та селах.

Таблиця 1

Кількість населення, кількість народжених і померлих

Показник	2001	2002	2003	2004	2005
Наявне населення, млн:	48,9	48,5	48,0	47,6	47,3
у містах	32,9	32,6	32,3	32,1	32,0
у сільській місцевості	16,0	15,9	15,7	15,5	15,3
Кількість народжених, тис. всього:	376,5	390,7	408,6	427,3	426,1
у містах	237,3	248,9	266,4	284,4	284,3
у сільській місцевості	139,2	141,8	142,2	142,9	141,8
Кількість померлих, тис. всього:	746,0	754,9	765,4	761,3	782,0
у містах	450,4	454,4	459,9	460,5	471,6
у сільській місцевості	295,6	300,5	305,5	300,8	310,4

П р и м і т к а. Статистичний щорічник України за 2001–2005 роки.

Г. Методичні вказівки:

Природний рух населення характеризують коефіцієнтами народжуваності, смертності та природним приростом населення.

Коефіцієнт народжуваності — це відношення кількості народжених протягом календарного року до середньорічної кількості наявного населення. Розраховують на 1000 осіб.

Коефіцієнт смертності — відношення кількості померлих протягом календарного року до середньорічної кількості наявного населення. Розраховують на 1000 осіб.

Природний приріст населення — це різниця між коефіцієнтом народжуваності та коефіцієнтом смертності.

Розділ 2

СИСТЕМА ДЕМОГРАФІЧНИХ НАУК

2.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Предмет демографії — відтворення населення в його суспільно-історичній обумовленості, тобто вивчення закономірностей та соціальної зумовленості народжуваності, смертності, чисельності шлюбів, їх припинення, повторне відтворення подружніх пар (сімей), а також населення загалом як єдності цих процесів.

Демографічна подія — це подія, що відбувається в житті окремої людини і має значення для зміни чисельності й структури населення загалом (народження, смерть).

Демографічний процес — це послідовність однакових демографічних подій у житті людини (народжуваність, смертність).

Демографічне явище — це характеристика динаміки чи співвідношення демографічних процесів (скорочення дитячої смертності, старіння населення, депопуляція).

Демографічна ситуація — стан демографічних процесів, складу і розміщення населення на певний час (найчастіше рік) на певній території.

Демографічна когорта — це сукупність людей, у яких протягом одного й того самого відрізку часу відбулася певна демографічна подія.

Розрізняють когорти *реальні* та *гіпотетичні*.

Демографічна поведінка є дією індивіда, що спрямована на зміну або збереження його демографічного стану.

Демографічна структура — кількісне (як правило, у відсотках) співвідношення груп населення, виокремлених за демографічною ознакою (стать, вік).

Демографічне старіння населення — зміна вікової структури населення, що виявляється у збільшенні частки людей похилого віку в загальній його чисельності.

Депопуляція — систематичне зменшення абсолютної кількості населення будь-якої країни чи регіону як наслідок звуженого відтворення населення, коли наступні покоління кількісно менші від попередніх.

Найвідоміші вітчизняні та зарубіжні демографи.

Гійяр (Гійар, Гільяр, Гіляр) Жан Клод Ашіль (1799–1876) — французький статистик, демограф та природодослідник. Один із засновників Паризького статистичного та ботанічного товариств. У 1853 р. на 1-й сесії Міжнародного статистичного конгресу в Брюсселі запропонував скласти співставну міжнародну номенклатуру хвороб та причин смерті. Розрахував таблиці смертності для Франції за 1840–1849 рр. Його вважають автором терміна "демографія", що вперше з'явився у назві його книги "Елементи статистики людини, або порівняльна демографія".

Джон Граунт (1620–1674) — англійський статистик і демограф. Автор книги "Естественные и политические наблюдения, сделанные над бюллетенями смертности" (Лондон, 1662 р.). Граунтом вперше розглянуто смертність і частково народжуваність не в одиничних їх виявах, а в сукупності цих явищ за великі проміжки часу. По суті ним було закладено основи вивчення закономірностей смертності та народжуваності. Це мало велике значення для подальшого кількісного дослідження цих явищ. Крім того, саме завдяки цій праці Граунтом було відкрито нову галузь дослідження народонаселення, пов'язану з його відтворенням, а також розпочато розроблення таблиць смертності тощо.

Кетле Ламбер Адольф Жак (1796–1874) — бельгійський учений, один із засновників сучасної статистики та демографії. Найвизначнішою його працею є "Человек и развитие его способностей, или Опыт социальной физики" (1835 р.). Кетле встановлено, що деякі суспільні явища (народжуваність, смертність, злочинність) підпорядковані певним закономірностям. Його концепцію "середньої людини" як середньостатистичного показника, що характеризує певне суспільство, було прийнято неоднозначно. Проте творчість Кетле стала важливим етапом у вив-